

ЖАҲОН АДАБИЁТШУНОСЛИГИДА СИНТЕЗ МАСАЛАЛАРИ

Феруза Абдулҳаева

ФарДУ ўқитувчиси.

Аннотация: *Мазкур мақолада жаҳон адабиётшунослигининг ҳозирги кундаги энг катта муаммоларидан бири бўлган санъатлараро синтез ҳақида фикр юритилган. Бунда санъат турларининг ўзаро синтези муайян санъатни ўзгасининг ифодавий имкониятлари билан бойитиб, бадиий образнинг эстетик қувватини ошириши, бугунги адабиётшуносликда бадиий адабиётни тасвирий санъат, кино, театр ва мусиқа билан бир қаторда, уларни ўзаро чоғиштирган ҳолда ўрганилишининг муаммолари ёритилган.*

мустикаллик даври дostonларида қулланилган омоним ва узакдош сузларнинг узига хос хусусиятлари ва ижодкорларнинг суз қуллаш махорати, омонимия ходисаси, семантик маъно имкониятлари хақида фикр юритилади.

Таянч суз ва иборалар: *Мустикаллик даври, дostonлар тили, лингвопoэтика, узакдош, омонимлар, узига хослик, дунёкараш, кочирик воситаси, халк оғзаки ижоди, лексема, маъно.*

Жаҳон адабиётшунослигининг ҳозирги кундаги энг катта муаммоларидан бири санъатлараро синтезни ўрганишдир. Зеро, глобаллашув даврида муайян санъатни иккинчи бир санъат туридан айро ҳолда ўрганиб, тўлақонли тушуниб бўлмайдди. Санъат турларининг ўзаро синтези муайян санъатни ўзгасининг ифодавий имкониятлари билан бойитиб, бадиий образнинг эстетик қувватини оширади. Бугунги адабиётшуносликда бадиий адабиётни тасвирий санъат, кино, театр ва мусиқа билан бир қаторда, уларни ўзаро чоғиштирган ҳолда ўрганилиши, аввало, даврнинг талабидир дейишни лозим топдик.

Дунё адабиётшунослигида XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларига келиб бадиий синтез муаммосига жиддий эътибор қаратилди. Жумладан, Европада оммалашган модернизм йўналишининг манифестларини белгилашда, уни тушуниш ва талқин қилишда мазкур муаммони ўрганиш катта аҳамият касб этди. Айниқса, шоирнинг визуал тасвир яратишга, яъни ўқувчига лириканинг специфик имконияти билангина эмас, балки синтетик муносабатлар натижаси ўлароқ яратилган образлар қўмагида таъсир ўтказишга интилиши масалалари атрофлича ўрганилди. Адабиётнинг тараққиёт йўлида бадиий синтезнинг ўрни ва аҳамиятини кўрсатиш муҳим муаммо сифатида қўйилди. Бинобарин, бадиий синтез муаммосини ўрганиш муайян давр шеъриятининг бадиий қўламини белгилашда, баҳолашда муҳим омил ҳисобланади.

Адабиёт халқ маърифати ва маънавиятининг кўзгуси, олий даражадаги қадрияти ҳисобланади. Бугунги ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий соҳалардаги ислохотларни амалга ошириш жараёнида ўзбек адабиётшунослиги

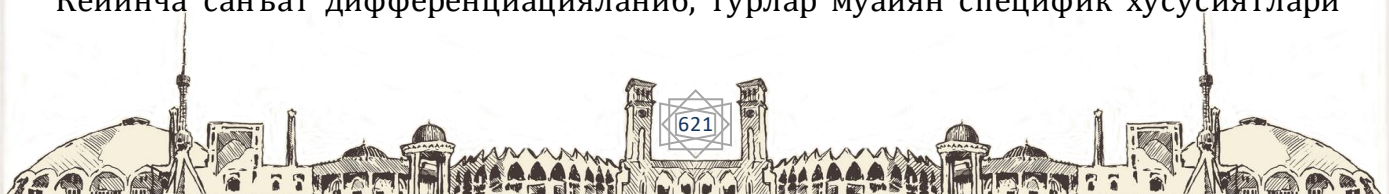
олдига ҳам қатор янги вазифалар қўйилмоқда. “Бугун биз давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан ягилашга қаратилган инновацион ривожланиш йўлига ўтмоқдамиз. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки замон шиддат билан ривожланиб бораётган ҳозирги даврда ким ютади? Янги фикр, янги ғояга, инновацияга таянган давлат ютади”, - дейди Ш.М.Мирзиёев. Даврга мос равишда ўзбек адабиётшунослигини янги тадқиқот методлари билан бойитиш масаласи долзарблик касб этмоқда. Шу маънода бадиий синтез муаммосини ўрганиш адабиётшунослигимиздаги янги йўналиш ўлароқ замонавий ўзбек адабиётининг серқирра бадиий кўламини очиб беришда аҳамиятли саналади. Бу йўлда адабиётшунослик замонавий санъатшунослик билан ҳамкорлик ўрнатиб, янгича тадқиқот методларига таянади.

Жаҳон адабиётшунослиги ва санъатшунослигида шеърият ва рангтасвирнинг ўзаро алоқаларини илмий-назарий жиҳатдан ўрганиш уч асрлик тарихга эга. Европада XVIII асрдан бошлаб Лессинг, Дидро, Ф.Шлегель, Р.Вагнер, Ф.Шиллер, каби қатор мутафаккирлар бадиий синтез масаласига жиддий эътибор қаратганлар. Хорижда, хусусан, рус адабиётшунослиги ва санъатшунослигида мазкур муаммо А.Я. Зисъ, Ю. Борев, Н.Дмитриева, К.Пигарев, Е.Мурина, Ю.Лотман, Д.Лихачев ва бошқа кўплаб мутахассислар томонидан атрофлича чуқур ўрганилган.

Ҳар қандай санъат турининг бошқа турлардан фарқлаб турадиган хос хусусияти – спецификаси мавжуд. Бу жиҳат турнинг мустақиллигини ҳамда яшовчанлиги таъминловчи асосий омилдир. Санъат турлари ўз спецификаси доирасидагина чекланиб қолмай, балки бошқа турларнинг ифода усулларига ҳам мурожаат этади. Зеро, муайян санъат турининг имкониятлари оламнинг тўлақонли бадиий ифодаси учун етарли эмас. Санъатшунос А.Зис санъатлар тараққиёти икки турли тенденция асосида кечишини таъкидлайди. Уларнинг биринчиси “синтезга мойилик” бўлса, иккинчиси “ҳар бир алоҳида санъатнинг мустақиллигини сақлаб қолиш”га интилишида намоён бўлади. Кўринадики, санъат тараққиётида бадиий синтезнинг ўрни беқиёс, санъатлар ривожини бевосита бадиий синтез жараёнлари билан узвий боғлиқ ҳолда кечади. Шундай экан, санъатни англашда бадиий синтезни ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Эстетика луғатида: “Санъатлар синтези – турларга хос бадиий-ифодавий хусусиятларни бир бутунликда бирлаштириб, инсонга оламни бадиий идрок этишда универсал имконият яратувчи ҳодиса” дея таъриф берилган. Санъатларнинг синтетик муносабатга киришиши муайян санъат турини ўзга бир санъатнинг ифодавий имкониятлари билан бойитади, шу санъатнинг таъсир кўламини янада ортиради.

Ибтидоий даврларда санъат бир бутун – синкретик ҳолатда бўлган. Ўша даврларда санъатни турларга ажратувчи чегара бўлмаган. Диний маросимларда одамлар бир вақтнинг ўзида рақсга тушишган, кўшиқ куйлаб, мусиқа чалишган. Кейинча санъат дифференциацияланиб, турлар муайян специфик хусусиятлари

билан яққол ажралиб чиқа бошлайди. Бу, айниқса, Европа Уйғониш даврига келиб яққол сезилади. Энди тасвирий санъатларга – ҳайкалтарошлик ва рассомликка ҳунар (техне) деб қараш, астрономияни эса санъат тури сифатида қабул қилиш ортда қолган, турлараро синтетизм вужудга кела бошлаган эди.

Шарқ мумтоз санъатлари тараққиётида ҳам синтез ҳодисаси муҳим омил ҳисобланган. Масалан, миниатюралар асосан китоб беағи сифатида яшаб, унинг ғоявий-бадий мазмуни муайян адабий асар билан ҳамоҳанг белгиланган. Шу боис бадий адабиётдаги образлар тизимини англамай туриб миниатюрадаги тасвирий ифодани тушуниш мумкин эмасди. Мумтоз мусиқа ҳам аруз вази билан узвий боғлиқ эди.

Санъатлар синтези назарий муаммо сифатида XVIII асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб немис романтиклари томонидан илмий тадқиқ этила бошланди. Фридрих Шлегель, Рихард Вагнер, Фридрих Шиллер, Новалис каби мутафаккирлар ҳодисага илмий-назарий таъриф берганлар.

Санъатлар синтезида рангтасвир ва шеърият ўртасидаги ўзаро алоқалар алоҳида эътиборга молик. Бу икки санъатга эгиз тур сифатида қараш узоқ ўтмишдан бошланган. Қадимги юнон шоири Симонид шеъриятга “гапирувчи рангтасвир”, рангтасвирга эса “соқов шеърият” дея таъриф берганди.

Жаҳон маданияти тарихининг турли даврларида “Оламни тўлақонли тасвирлашда пластик санъатлар етакчими ёки нопластик санъатлар?” саволи теграсида баҳслар тез-тез кўзғалиб турган. Уйғониш даврига келиб бу баҳс жиддий тус олади. Леонардо да Винчи “Мусаввирнинг шоир, мусиқачи ва ҳайкалтарош билан баҳси” номли рисоласида рангтасвирнинг ифодавий имконияти санъатнинг бошқа ҳар қандай тури, хусусан, шеъриятга нисбатан кенг эканини таъкидлаб, буни асослашга уринади. Унинг айтишича, поэзия “... жисмларнинг бирламчи ҳақиқатини қамраб олувчи рассом даражасидаги ҳақиқатга мувофиқликка эриша олмайди, чунки кўз ақлга қараганда камроқ янглишади”. Леонардо – Европа Уйғонишининг даҳоси, унинг қарашлари ўз даври санъатига жиддий таъсир ўтказиб, бир неча аср давомида санъат майдонида пластик турлар, хусусан, рангтасвир санъатининг мавқеини бошқа турларга нисбатан юксалтиради ва мустаҳкамлайди. Фақат XVIII асрга келиб немис маърифатпарвари Лессинг “Лаокоон ёхуд рангтасвир ва шеърият чегаралари ҳақида” номли асари билан поэзия ҳимоясига жиддий киришади. Лессинг поэзияга янги давр – янги ижтимоийлик талабидаги санъат сифатида қарайди. У тасвирий санъатнинг ифода имкониятлари маърифатчилик ғояларини ифодалаш учун камлик қилади, деб ҳисоблайди. Лессинга кўра, тасвирий санъат ҳаракатни тўлақонли ифодалай олмайди: “изчил кетма-кетликда ривожланаётган воқеа унинг учун сюжет бўлолмайди”. Поэзия эса воқеа-ҳодисаларни динамик ҳаракатда тасвирлай олгани учун ҳам янги давр санъатида нисбатан баланд мавқени эгаллашга ҳақли. Одамлар онги ва қалбига тасвирий санъатдан кўра сўз санъати намуналари билан кириб бориш қулай ва

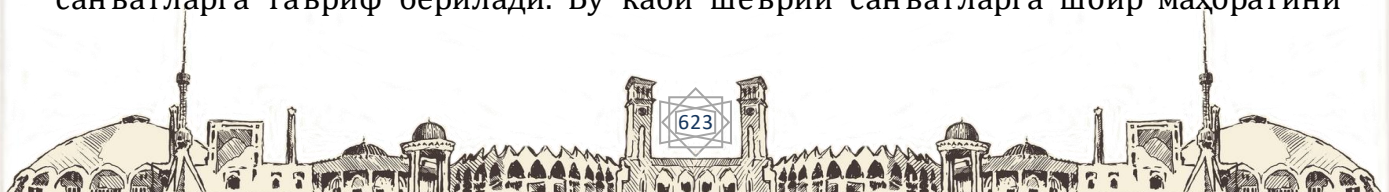
осонроқ. Лессиннинг бу қарашлари ижтимоий ҳаётда адабиётнинг аҳамияти орттириб, санъат майдонида поэзиянинг мевқеини кўтаради.

Шеърят ва рангтасвир синтезида бевосита шоир ҳамда мусаввирнинг шахсий алоқалари, ўзаро дўстона муносабатлари муайян аҳамият касб этади. Баъзи шоирларнинг шеърий ифодада тасвирийликка мойиллиги эса бевосита улардаги рассомона истеъдод билан ҳам боғлиқ. Маълумки, жаҳон санъатида Микеланжело, Ломоносов ва Лермонтов каби ижодкорлар ҳам шоир, ҳам мусаввир бўлишган. В.Афанасьев ёзади: “Лермонтов – шоир ноёб визуал хотира, ўткир кузатувчанлик, қабул қилишнинг оҳорлилиги каби рассомларга хос хислатларга эга эди. Шу боис лермонтовшуносликда доим шоирнинг дунёни мусаввируна кўра олгани эътиборга олинади”.

Рангтасвирнинг тасвирий-ифодавий ютуқларидан бошқа санъат турларида, хусусан, бадий адабиётда ҳам кенг фойдаланилган ва фойдаланилмоқда. Яъни адабиётда ҳам объектни сўз воситасида худди мусаввир чизганидай тасвирлаш, фикр-туйғуларни кўпроқ кўримли (визуал) образлар билан ифодалашга интилиш кучли. Замонавий ўзбек адабиётида объектни жонли, реалистик тасвирлаш тамойиллари кучайди. Поэзия пластик санъатлар эришган ютуқларни ўзлаштириб, лисоний тасвирда ҳис-туйғуни ифодалаш имкониятига эриша бошлайди. Бизнингча, адабиётда визуал образнинг поэтик имкониятлари ҳақида сўз бораркан, масаланинг айни шу жиҳатига – лисоний визуал образ ўзида тасвир ва ҳисни бир вақтда мужассам этишига эътибор қаратмоқ лозим.

Сўзнинг бадий имконияти оҳанглар ёки бўёқларга нисбатан анча кенг ва серқирра. Лессинг айтгандай, сўз билан иш кўргани учун ҳам поэзия “ҳар қандай мазмунни ҳар қандай шаклда ишлаб чиқиш ва ифодалашга қодир”. “Поэзия бир пайтнинг ўзида ҳам товуш, ҳам манзара, ҳам аниқ ва равшан айтилган тасаввур бўлмиш инсоннинг эркин сўзида ифодаланади”. Албатта, рангтасвир даражасидаги тасвирийлик, ё мусиқа даражасидаги оҳанглар уйғунлигига сўз воситасида эришиб бўлмайди. Бироқ бадий синтез туфайли адабиёт уларга максимал яқинлашишга ҳаракат қилаверади. Фақат, бадий адабиётдаги визуал образлар “ноашёвий” (“невещественный”) экани боис нарса ва ҳодисаларнинг ҳис қилиш мумкин бўлган ташқи кўринишини эмас, балки “идрок этиладиган бутунлигини” қайта яратади. Яъни ёзувчи ёки шоир бевосита нигоҳларимизга эмас, тасаввур оламимизга таъсир ўтказади.

Бадий-ғоявий жиҳатдан муайян шартлиликка асосланган мумтоз санъатларда объектив тасвир деярли йўқ эди. Аммо бу ўтмиш ижодкорининг ҳис-туйғулари объективлаштирилмаган дегани эмас. Мумтоз адабиётдаги визуал образларни хаттотлик асосидаги китобот шеърий санъати мисолида кўриш мумкин. Бундан ташқари, “Бадойиъу-с-санойиъ”да муқаттаъ, мувассал, рақто, эънот каби матннинг график-визуал томони билан боғлиқ қатор санъатларга таъриф берилади. Бу каби шеърий санъатларга шоир маҳоратини

намоён этувчи, асарга қўшимча гўзаллик ва жозиба берувчи бадий воситалар сифатидагина қарашнинг ўзи камлик қилади. Чунки бу ерда масаланинг иккинчи жиҳати – ижодкорнинг кўрсатиб ифодалашга ва ўқувчининг кўриб завқланишга бўлган эҳтиёжи ҳам мавжуд.

АДАБИЁТЛАР:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // Халқ сўзи. – Тошкент, 2017, 23 декабрь, №258.
- 2.Лессинг Г.Э. Лаокоон или о границах живописи и поэзии. – М.: Изогиз, 1933; Вагнер Р. Избр. работы / Р.
- 3.Леонардо да Винчи. Избранные произведения. 2 том. Т. 2. – М.: Директ-Медиа, 2015. – С. 59.
- 4.Лессинг Г.Э. Лаокоон или о границах живописи и поэзии. – М.: Изогиз, 1933. – С. 110.
- 5.Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2004. – С.107.
- 6.Хусайний А. Бадойиъу-с-санойиъ. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1981. Б.35.
- 7.Kurbonova M.O. The Golden Age Of Russian Literature.Texas.May,2022.
www.zienjournals.com.
- 8.Kurbonova M.O. Aesthetical and philosophical views in the hermeneutical features of the independence poems.Восточный журнал социальных наук.Том 2,выпуск №05.[https ://www.supportscience.uz/index.p](https://www.supportscience.uz/index.p)

